

DOĞULU DÜŞÜNÜRLERİN BİLİM ÖNCESİ YÖNETİME KATOTLARI

Ali Rıza ERDEM*

Giriş

Yönetimsel eylemlerin insanlık tarihiyle birlikte başladığı söylenebilir. Her toplumda insanlar yönetenler ve yönetilenler olarak ikiye ayrılmıştır. (Fişek 1975; ss. 57-58)

İnsan yaşamı çağlar boyunca yönetimle iç içe olmuştur; ama yönetimin bilim olarak ele alınması oldukça yeni bir olgudur. Yönetim bilimi bilim öncesi uygulamalardan, deneyimlerden, devlet yönetimi anılarından ve düşüncelerinden, düşünürlerin devlet adamlarına önerdikleri öğütlerden büyük ölçüde yararlanmış; pek çok ilke, yöntem ve araç buralardan çıkarılmıştır.

Kitabı olmad.. iddia edilen yönetim alanında ilk kitaplar çok önceden yazılmış, bunlar hükümdar ve üst yöneticilere işlerin nasıl yürütüleceği konularında verdikleri öğütlerden oluşmuştur.

Yönetim bilimine doğu düşünürlerinin yaptıkları katkıları incelersek karşımıza şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

Birinci Bölüm:

İlk Çağda

Yönetim alanında ilk eserlerin verilmeye başlandığı bir çağdır. Bu dönem eserleri çözüldükçe yönetim alanında pekçok şeyin ilk çağda ortaya atıldığı veya uygulandığı açığa çıkmaktadır.

1.1— Mısır'da

Mısırlılara göre yönetimde dürüstlük ve açıklık olmalıdır. Yönetici bildiklerini ve bilmediklerini açıkça ifade edebilmelidir. Lider gelecek günleri dikkate almalıdır. Danışmanı büyük olan yönetici büyüktür.

Mısırlılar yönetimde planlama, örgütleme ve kontrolün gereksinmesini M.Ö. 4000 yıllarında; yerinden yönetim, yönetimde dürüstlük ve halka iyi davranmayı M.Ö. 2700 yıllarında; yazılı dilekçeyle başvurma ve danışman kullanmayı M.Ö. 2000 yıllarında anlamışlar ve uygulamışlardır. Bu uygulamalar günümüz yönetimlerinin de temel ilkelerindendir. (Kaya 1993; s. 33).

* Gazi Üniversitesi Eğitim Yönetimi ve Denetimi Master Öğrencisi

1.2— *Mezopotomya'da*

Yönetime ilk önemli katkı M.Ö. 5000 yıllarında Sümerler tarafından ilk kez yazılı kayıtların tutulmasıyla yapılmıştır.

Hammurabi kanunlarının, yönetim alanında ilk yazılı belge olması açısından önemi büyüktür. Babilliler kentlerin huzurunu sağlamak. iş ve ticaret hayatını düzenlemek için yazılı kanunlar çıkarmışlardır. Bu kanunlarda asgari ücret, denetim, ticarete şahit ve sözleşme, sorumluluk gibi konularda hüküm ve görüşler vardır.

1.3— *Çin'de*

Filozof Laotse insan sistemlerinin kapsamı ve yönetimi konusunda değerli öğütler vermiş, yöneticileri değerlendirmiş ve sınıflandırmıştır. Yöneticileri, halkın varolduğuna inandığı, sevdiği, övdüğü, korktuğu ve yerdığı olmak üzere beş sınıfa ayırmıştır. (Bursalıoğlu 199i: s.2).

Chovv anayasası (M. Ö.] 100.) kamu görevlilerinin görev ve sorumluluklarına ilişkin kurallar koymuştur. Buna göre üst düzeydeki bir yöneticinin sekiz gücü vardır.

1- Rütbe, 2- Ücret, 3- Destek (kayıрма), 4-Atama, 5- Dikkat (denetini., 6- Kamulaştırma (istimlak), 7- Görevden alma, 8- İdam (cezalandırma)

Yönetimde uyulması gereken sekiz kural vardır:

1- Örgüte bağlılığı sağlama, 2- İşlevlerine bağlılığı sağlama, 3- Personel işlerini pekiştirmek, 4- İşlemleri belirlemek, 5- Denetimi sağlamak, 6- Cezalandırmak, 7- Bütçe yapmak, 8- Ödemeleri zamanında yapma.<

Sekiz tane de yöntem vardır:

Tören ve ibadet (Dinsel denetimi sağlar)

Statü ve kurallar (Yüksek yöneticileri denetlemeyi sağlar)

Atama ve azletme (Ast yöneticileri denetlemeyi sağlar)

Maaş ve rütbe (Bilgi ve eğitim düzeyini denetlemeyi sağlar)

Vergiler (Kaynakları denetlemeyi sağlar)

Ödül ve ceza (Başarı ve başarısızlığı denetlemeyi sağlar)

İstihdam (Kitleleri denetlemeyi sağlar)

Mencius anayasası (M.Ö.: 500) etkili yönetimde sistem ve metod gereğini ortaya koymuştur. Buna göre her şey belirli bir sistem ve metodla yapılır. İşçiden komutana kadar herkes bir sisteme göre çalışır.

Sun Tzu "Savaş Sanatı" adlı eserini komutan ve yöneticilere rehber olması için yazmıştır. Bu eserinde geleceği iyi gören general kazanır diyerek "planlama"yı; emirler açık ve anlaşılır olmalıdır diyerek de "yöneltme"yi vurgulamıştır. Yönetimde de uzmanlaşmaya ağırlık vermiştir.

Çin'de M.Ö.: 120 yıllarında personelin seçimi bilimsel sınavla yapılmıştır. (Ovaya 1993; s. 33).

İkinci Bölüm:

Orta Çağ'da

Karanlık bir çağ, feodal bir yapı, asalete dayanan bir yönetim. Ortaçağın karakteristik özelliklerini bu şekilde özetleyebiliriz. Bu dönemde krallara ve üst yöneticilere yol gösteren kitaplar yazılmıştır.

2.1— Orhun Yazıtları

732 yıımd. Gültekin, 725 yılında Bilgehan ve Tonyuyuk adına dikilen anıtlardır. 1893 yılında Danimarkalı Thomsen tarafından okunmuştur.

Bu belgelere de bilgelik, alplik (savaşçılık), halkın bağımsızlığını ve mutluluğunu sağlama değerli hükümdarların temel özellikleri olarak sıralanmıştır. (Ergin 1970; s. 157).

2.2— Farabi (870-950)

100'ciden fazla eseri vardır. Yönetimde hiyerarşik bir yapıyı savunmuştur. El Medinet-ül Eazıla (Erdemli Kent) acili eserinde bir devlet başkanında, doğuştan aşağıdaki yetenek ve özelliklerden, hepsi değilse de çoğunun, olmasını gerekli görür.

Vücudu tam, organları sağlam olmalı

Kavrayışı yüksek olmalı

Hafızası güçlü olmalı

Uyanık ve zeki olmalı

Güzel konuşma sanatını bilmeli

Öğretme ve öğrenmeyi sevmeli

Yemeye, içmeye ve kadınlara düşkün olmamalı

Doğruluğu ve doğruları sevmeli

Yalandan ve yalancılardan nefret etmeli

Yüce ve asil şeyleri sevmeli

Adaleti ve adaletli olanları sevmeli

Azimli ve iradeli olmalı

Sonradan şu yetenekleri kazanmalıdır:

Hakimlik ve bilgelik

Önceki yöneticilerin koyduğu kanun ve kuralları bilmek, uymak

Kanun konmamış konularda da akıl ve mantığını kullanarak kanun ve kural koymak

Eski ve yeni kanunları halka öğretmek (Özmen, Dağ 1974; ss 72-73).

Bilgili olmayan hükümdarın ülkesi kalıcı olamaz ve yukarıdaki özellikleri taşıyan yöneticiye sahip halkın erdemli, taşımayan yöneticiye sahip halkın da cahil, şaşkın olduğunu savunur.

O'nun, hükümdarın bilge olmasını öngörülen şartların ilki olarak sıralaması eski Yunan'da benimsenen "ya filozoflar hükümdar olmalı veya hükümdarlar filozof olmalı" şeklindeki düşünceyi benimsediğini göstermektedir.

2.3— *Gazali 0 — 1126*

Yönetici, yöneticinin nitelikleri, yönetimde araştırmanın önemi ve danışmanlık konularında görüşler ileri sürmüştür.

"Nasihat-ül Mülük" adlı eserinde yöneticinin özelliklerini sıralamıştır. Buna göre üst düzeydeki bir yönetici şu dört özelliğe sahip *olmalıdır*.

1- Adalet, 2- Zeka, 3- Sabır, 4- Tevazu (alçakgönüllülük)

Şu dört özelliğe de sahip *olmamalıdır*.

1- Kıskançlık, 2- Cahillik, 3- Dargörüşlülük, 4- Kindarlık.

2.4 — *Nizamülmülk (1018-1092)*

Alp Arslan ve Melikşah'm vezirliğini yapmıştır. İslamda birliğin eğnimle olacağını savunarak "Nizamiye Medreselerini" kurmuştur.

Devrin padişahına nasihat amacıyla siyasetnamesini (Siyeru'l Mülük) yazmıştır. Bu eserinde şikayet kapısının halka açık olmasını, asların çalışma ve davranışlarının denetlenmesi gerektiğini belirtmiş, lider-grup ilişkilerini, statünün önemini, iyi bir iletişim sisteminin rolünü, danışmanın gerekliliğini ve karar vermedeki rolünü, önemini vurgulamıştır. Öğütlerini de hikayelerle örneklendirmiştir. (Bayburtlugil 1987).

Siyasetnamesinde ileri sürdüğü görüşlere kısaca bakacak olursak şunları görürüz:

"Kullardan biri Allah Taala'nın takdiriyle bir devlet, bir yücelik elde etse

Allah kendisini kıymetli tutup bir akıl ve bilgi verir." (ss. 28-29). "Padişah Allah'ın nimetini tanırrsa Allah kendisinden razı olur" (s. 32)

"Padişah haftanın iki gününde adalet divanı kurup zalimlerden mazlumların haklarını almaktan, suçlulara cezasını vermekten başka çaresi yoktur." (s. 35)

"Vergi memurlarına Allah'ın kullarından vergi ve öşürleri toplarken lütf-la, iyi sözler söyleyip isteyerek, iyi muamele yaparak, ellerini daha ileriye götürmeyerek görevlerini yapmalarını tavsiye etmelidir." (s. 46).

"Kendilerine ikta (yetki) verilen sipahilerin halka nasıl muamele edeceklerini bilmeleri gerekir. Yaptıkları muameleyle halk padişahattan memnun olursa O'nun ceza ve azabından emniyette olurlar." (s. 58).

"Kadınlardan alim, zeki ve zalim olmayanlara görev verilmelidir. Memleketin ayakta durabilmesi için Hz. Adem'den zamanımıza kadar hiçbir padişah adaleti hakim kılmak için suçluları cezalandırmakta çekimser kalmamıştır." (s. 69)

"İstenilen vasıflardaki kişiler görevden sakınıp memuriyeti kabir etmek istemezlerse, onları mecbur etmeli, gerekirse hapsederek zorla vermeli-dir." (s. 76).

"Padişah din alimlerini bir veya iki defa sarayına davet ederek Allah'ın emirleri ve Kur'an-ı Kerim'in tefsiri hakkında bilgi almalıdır." (s.91)

"Şüphesiz ki memlekette olup bitenleri öğrenmek için padişahın gizli ve açık muhbirlerle ihtiyacı vardır." (s. 96)

"Padişahın yazdığı ferman öyle emredici olmalıdır ki, kimse dil uzatama-malı, emirleri yerme getirmemeye cesaret edememelidir." (s. 106).

"Ülkenin meşhur yollarına haber alma merkezleri kurulmalı. Buralarda görevlendirilenlerin aylık ve yolluklarının zamanında ödenmesine dikkat edilmelidir." (s. 127).

"Elçilere iyi muamele edilmelidir. Onlara yapılan iyi veya fena muamele onu gönderen padişaha yapılmış sayılır." (s. 137).

"Halkın (avam) ve ileri gelenlerin (havas) ziyaretlerine müsaade edilmeli-dir." (s. 169).

"Devletin üst makamdakiler yaptıkları hatadan dolayı açık, açık. ceza-landırılsa emekler boşa gider. En iyisi gizlice çağırıp uyarmaktır." (s. 176).

"Çalışan kulların ve yapılan hizmetlerin karşılığı verilmeli, hakları korun-malıdır." (s. 180)

"Bir şey işitilir veya umulmadık bir şey olursa, hakikat ortaya çıkıncaya kadar beklenmeli, emirler ondan sonra verilmelidir. Acele karar vermek zayıfların işidir." (s. 188).

"Padişah Allah'ın kullarına işlerinde bağıştta bulunmalıdır." (s. 197)

"Bir kişiye iki iş verilmemelidir. İşsizlere iş verilmeli ve işsiz bırakılmamalıdır." (s. 220).

"Padişah ülkesindeki din düşmanlarının, dinsizlerin ve haricilerin cavanışlarmı kontrol etmelidir." (s. 257).

"Padişahlar hazineye sahip olmalı ve onu düzene koymalıdır. Bunlardan biri asli, diğeri haraç ve mallardan oluşmalıdır. Zorunlu olmadıkça asli hazineye dokunmamalıdır." (s. 325).

"Adaletsizliğe ve haksızlığa uğrayanlar dinlenmeli, cevabı veya karşılığı verilerek gönderilmelidir. Böylece gereksiz kalabalık ve asılsız feiyatlar önlenmiş olur." (s. 328).

"Padişah dünya malı ve bu tür işlerde orta yolu tere'h etmeli ve insaflı davranmalıdır. Eski adetler, iyi olarak anılan meliklerin kanunları üzerinde yürünmek, kötü gelenekler çıkarılmamalıdır." (s. 332).

2.5— Sadi (1213 - 1292)

Şair ve yazar olup "Gülistan" ve "Bostan"ın yazarıdır. Bağdat'ta "Nızcmiye Medrese"sinde okunmuştur.

Gülistan ve Bostan'ı bilgisinden, görgüsünden faydalansınlar diye yazdığını ifade etmiştir.

Sadi "Bostan"da bir padişahta bulunması gereken nitelikleri şöyle sıralamaktadır: (İlaydın 1992; ss. 18-96).

Tanrı'nın bir kulu olduğunu unutmamalıdır.

Ağır ve tedbirli davranmalıdır.

1 obasına şefkat göstermelidir.

'Pebanın halini bilmelidir.

Dervişlerin gönlünü kollamalıdır.

Düşkünleri okşamalıdır.

Güvenlik zamanında askerleri hoş tutmalıdır.

Hüner sahiplerinin gönlünü almalıdır.

Düşmanı akılla, tedbirle defetmelidir.

Herşeyin sonunu düşünerek, düşmana iyi davranmalıdır.

İtaate gelen düşmandan çekinmemelidir.

Sır saklamalıdır.

Sadi iktidarın kaynağını halka dayandırmakta, halkı köke hükümdarı da ağaca benzetmektedir. Sultanlığın sığınağı ve dayanağı halk olmalı, hükümdar halkın sayesinde taç taşıdığını unutmamalıdır.

Sadi'ye göre iktidarı kullanacak hükümdarın seçiminde halkın bir yetkisi ve etkisi yoktur. Hükümdarın tayini kadere ve Tanrı'ya bağlıdır."

2.6 — İbn Haldun (1322 - 1406)

Eserlerinde yönetim ilkelerinden, liderliğin koşullarından ve lider-grup ilişkilerinden sözedilen İbn Haldun "Mukaddime" adlı eserinde imparatorluklarında tıpkı insanlar gibi bir ömürleri olduklarını ileri sürmekte; doğarlar, gelişirler, olgunlaşırlar sonra da batmaya başlarlar, demektedir. (Ugan 1991).

İbn Haldun'un "Mukaddime" adlı eserinde ileri sürdüğü görüşler şunlardır:

"Devletin askeri ve mülki teşkilat ve memur kadroları devlet sahibinin devleti idare edebilmesi için bir vasıta ve alettir." (s. 1).

"Hükümdarın alametleri sancak ve bayrak çekmek, davul ve borular çaldırmak, mühür sahibi olmaktır." (ss. 3-20).

"Devletin ilk kuruluş çağında tebaa üzerinde yüklenen vergiler azdır, fakat toplanan mal ve para çoktur. Yıkılma çağında vergi çoktur ama toplanan mal ve para azdır." (s. 58).

"Devletin yıkılmaya yüz tuttuğu devirlerde pazarlarda satılan her şeyden vergi alınır." (s. 61).

"Hükümet ve devletin ticaretle meşgul olması tebaası için zararlı olup, vergi düzenini bozar." (s. 63).

"Devletin ortaçağı geldiğinde devletin ricali ve sultanın yakın adamları servet sahibi olur. Devletin ihtiyarlama çağı geldiğinde devleti kuran ve koruyan uyruk ve boyların hal ve durumu alt-üst olur; asiler, ihtilalciler iradeyi ele geçirmek için çekişirler. Devleti idare eden kimselerin desteğe ihtiyacı olur. Devlet başkanları ve ricali rütbe ve derecelerini bırakarak hükümdarlık yüklerinden kurtulmak isteyerek ellerindeki servetlerle kaçmak isterler." (ss. 68-71).

"Ücret ve aylıkları eksiltmek devletin gelirini eksiltir. Devlet en büyük pazar, bütün pazarların anası, gelir ve giderlerin de kaynağıdır. Devletin gelir ve masraflarını azaltmasından sonra o nispette pazarlarda . alış-verişin azalması normaldir." (s. 71).

"Zulüm bayındır yerleri yıkar. Zulüm yoluyla insanların elinden mal ve servetlerini almak, emel ve ümitlerini yıkar." (s. 75).

"Devletlerin ihtiyarlama devresinde halktan perdeleşme usulü, yani perde arkasına çekilme artar." (s. 76).

"Bil ki, devletin ihtiyarlamasının alametlerinden birisi de o devletin parçalanmasıdır." (s. 90).

"İhtiyarlayan devlet baskıdan kurtulamaz. Bu normaldir. Fakat devletin ileri gelenleri bunun kendi kusur ve gafletlerinden olduğunu sanır. Fakat bu doğru değildir. Çünkü ihtiyar devletlerde bu normaldir." (s. 95).

"Bir devlette ihtiyarlama ve dağılma çağı başladığında yeni devlet kuruluşu ve doğuşu iki şekilde olur:

a) O devletin uzak bölgelerinin valileri devlet ihtiyarlama çağında o bölgeleri koruyamadığından bağımsız devlet kurar.

b) Veya ihtiyarlayan devletten daha kuvvetli olduğuna inanan kavimler harekete geçer, devletle savaşır, yenerek o devlete varis olur." (ss. 106-107).

"Devletin son günlerinde yun bayındırlığı ve tekamül son haddine varmış olur. Kıran ve kıtlık hüküm sürer." (ss. 114-115).

"Beşeri umran'ın devamı için bir idare sistemi ve politika güdülmesi zaruridir, (s. 117).

Ü ç ü n c ü B ö l ü m :

Yeni Çağda

3-1 — Lütfi Paşa fi488 - 1 563)

Sadrazamlara öğüt veren "Asafname" adlı bir siyasetname yazmıştır. Bu siyasetnamede baş sadrazamın ahlaki davranışları ve padişahla olan ilişkilerinin nasıl olması gereği üzerinde durmuştur.

Lütfi paşaya göre baş sadrazamın nitelikleri şöyle olmalıdır: (Akyüz 1989; s. 34).

Kin ve garez olmamalıdır.

Padişaha çekinmeden düşündüğünü ve uygun tedbirleri söyleyebilmelidir.

Mal-mülk düşkünü olmamalıdır.

Haram yiyici ve hırsızlan kesinlikle koarıma yoluna gitmemelidir.

İşi gücü devlet yönetimi olmalıdır.

Herkesin değerini anlamalı, bilmeli; hizmetleri ona göre vermelidir

3-2— Katip Çelebi (1609 - 1656)

İstanbul'da yaşamış, fakat ülkenin bir çok yerini gezip görmüştür. En önemli eseri "Cihannüma"dır.

"Düstuf-ül Amel-i Islah-ül Halel" bozuklukları düzeltmek için neler yapılması gerektiği.a gösteren devletin iyi yönetimine ilişkin bir politika kitabıdır.

O'na göre devletin yaşayabilmesinin şartı siyasettir ve ikiye ayrılır (Adıvar 1970; s. 228).

Akli siyaset: Küffar hükümdarlarının devletlerinin yaşamasının nedeni akli siyasete önem vermeleridir. "Dünya küfürle yıkılmaz, zulümle yıkılır" biçimindeki Türk atasözü de bunu gösterir.

Şer-i siyaset: Bu Kur'an ve peygamberin sünnetine göre devlet yönetimidir. Bu siyaset akli siyasete ihtiyaç göstermez ve islam hükümdarlarının hareket kurallarını taşır.

Her iki yönetim biçiminde de adalet en önemli esastır. Adaleti çiğneyen, kan döken devlet reisinin ömrü kısa olmuş; devleti de çok yaşamamıştır. İyi bir yönetim kurmada devlet reisine en yararlı bilim tasvirdir.

Bu açıklamalardan Katip Çelebi'nin devlet yönetiminde dini esaslar dışında laik devlet anlayışını da dile getirdiğini görmekteyiz.

33 — Koç i Bey (? - 1650)

IV. Murat ve Sultan İbrahim'e sunduğu önerileriyle ünlüdür. (Luousse 1993; cild 13. s. 6864)

Arnavut asıllı olduğu sanılan Koçi Bey Enderundan yetişmiştir. IV. Murat'a sunduğu "layihası"nda devletin gerileme nedenleri ve kumuma yolları üzerinde durmuştur.

1630 yılında verdiği birinci layihasında ve daha sonra verdiği ikinci layihasında gerileme nedenleri üzerinde durmuştur.

O'na göre gerileme nedenleri rüşvet, medrese ve yeniçerilerin bozulmasındandır. Çözüm olarak da eski kanunların tam olarak uygulanmasını sunmuştur.

34— Naima (1655 -1716)

Devletlerin doğuşu, gelişimi ve ortadan kalkmasıyla ilgili siyaset teorisi geliştirmiştir. Bunda İbn Haldun'un etkisinde kalmıştır. (Rolantürk 1980; s. 115-125).

O'na göre devletler beş safhadan geçer. Birinci safha kuruluşur. İkinci ve üçüncü safha hükümdarın hakimiyetinin yerleşmesidir. Dördüncü safha, istikrar ve sonlara doğru çöküşün başladığı bir safhadır. Beşinci safha devletin yıkılışıdır.

Naima Osmanlının yıkılmasına razı olmadığından beşinci safhada akıllı bir yönetici ve önderin ve O'nun oluşturacağı üst düzeyde büyük bir kadronun alacağı isabetli kararlarla, önlemlerle devletin kurtulabileceğini söyler.

Naimaya göre devlet adamlarında bulunması gereken özellikler şunlardır:

Adalet. Akıl, Bilgi, Cesaret, Cömertlik, Yumuşak huyluluk. Vefa, Doğruluk, Merhamet, Sabır, Affetmek, Sükun etmek, Yavaş hareket etmek, Namuslu ve vakarlı olmak.

,r5— *Defterdar Sarı Mehmet Paşa (1657 - 1717)*

O'na göre devlet yönetiminde görev alacaklarda olması gereken temel nitelikler şunlardır:

Zeka, Bilgi, Namuskarlık, Tecrübe

En namuslu, en iyi yetişmiş, tecrübeli kişiler aranmalı, önemli mevkiler bunlara verilmelidir.

Özellikle memurlar üzerinde durmaktadır. Çünkü memurların ahlak zaaf ve kusurlarını derinden hissetmiş, gerileme nedenlerinden biri saymıştır. Kafasında daima muhteşem Süleyman'ın zamanı vardır.

Yazarın amacı gelişmeyi sağlamaktan çok eskiye dönmektir.

"Nesayihü'l-vüzera ve'l-ümera" veya "Kitab-ı Güldeste" acili eserini bu düşünceler ışığı altında yazmıştır. (Uğural 1992).

Kitabı yazmasındaki amaç yüksek mevkilerde bulunanlara rehber olma-
tı. En çok kullandığı kaynak hadistir. Kur'an'clan, I. Selim'clea ve
Kanuni'nin sadrazamı Lütü Paşa'nın "Asafname"sinden de nakiller vardır.

Eserinde verdiği öğütler şunlardır:

"Padişahın yerine getirmesi gereken gayret borcu şudur ki: "Hepinizi yöneticisiniz ve hepiniz yönettiğiniz kimselerden sorumlusunuz" sözü uyarınca müslüman olmayan uyrukların hallerini iyileştirip, müslüman halkın işlerini düzene koya ve kutsal, güzel emirleri yerine getirerek sınırlardan ve başka yönlerden gelecek tehlikeleri önleye" (s. 9)-

"Tam yetkili vekil olan vezir-i azam hazretlerinin de çalışmasının ve yüksek yaradılışının gereği üzere, aşağı ve yukarı tabakadaki halkın durumlarını iyileştirerek doğruluk ve adaleti su gibi akıtıp haksızlıkları ve kötü usulleri ortadan kaldırmaya, bozukluk ve zulüm pisliklerini gidermeye, inat ve isyan ateşini yok etmeye, güzel hizmetler ve çok çabalar harcaya" (s. 109).

"Ve şanlı padişahın sevgisini kalbinde eksiksiz ve övgülerini de dilinde aralıksız sürdürüp her yönden bütün varlıklarıyla hizmetlerine zen ve gayret göstererek, ayıplarını da örtmeye çaba harcaıalar; gerek hizmette, gerek övmeye ne derlerse gönülden edeler." (s. 14).

"Padişah kendisinden gayrı bir kimseye sevgi gösterirse kıskanıo onun mertebesine ulaşma ve haysiyetini kırma yoluna gitmeyeler. Ve kın ve gazez etmeyeler." (s. 16).

"Vezir-i azam olanların İskender vekarlı padişahı mal eğiliminden ve mal yüzünden günaha girmekten ve bir adamı vereceği yokken devlet eliyle yahut kk bahanelerle sıkıştırmak ve malına el koyup aldır ıraktan uzak tutmaları gerekir. Din ve devlet işlerinde gerekli olanı Padişah'ın yüksek katına çekinmeden sunmak ve söylemekte de azilden asla rkmemek lazımdır. Zira bir işi uygun olmayan bir şekilde gri'p kötü kişi olmaktansa, azli seçerek halk arasında beğenilmek yeğdir." (s. 20).

"Serhad ağalıkları, dizdarlıkları ve alay beylikleri hak edenlere verilmeli, ölüm yahut azil gerektiren bir durum olmadıkça bu kimseler vazifeden uzaklaştırılmamalıdır." (s. 22).

"Bu geçici dünyada devlet ve saltanattan beklenen lezzet ve ře i vetleri yerine getirmek değildir. Zamanı saltanatın önemli işlerine harcaıualıdır; saza, sze, ikiye meyletmek doğru değildir. O makama geldikten sonra gereken sükun, Tanrı korkusu, adalet ve kanaattir. Sohbetlerde daima din ve devlete ve ülkeyi koruma tedbirlerine ilişkin konular rerinde durmak gerekir." (s. 24).

"Bütün amirlerin adalete uygun davranmaları gerekir. Fakat padişahlar bu konuya herkesten daha fazla önem vermelidirler. Zira, adalet hazinenin artmasına ve halkın ğalmasına yol açar.

Yargıçlar ve köyler halkının hallerinden, günün olaylarından her ne olursa, az ve çok bilgi alınmak üzere gizli ve açık, maaşlı, özel, güvenilir adamlar tayin edilerek ülkenin durumu hakkında bilgi almaya önem vermek gerekir." (s. 28).

"Para durumuna da önem verilerek darphanede basılan akçenin ayan ve ağırlığı zaman, zaman yoklanmak, sarraf ve ekmekçilerde kalp ve kırılmış akçe olmaması için çok dikkatli davranmak gerekir." (s. 30).

"Halk, istediğini yaptırmak ve düşmanından intikam almak için dilekçelerinde bir çok kızdıracak sözler ve ipe sapa gelmez cümleler yazarlar. Bu gibi sözleri olduğu gibi kabul etmemeli, durumu araştırmalı ve gerçeği ortaya koymaya çalışmalıdır, (s. 34).

"İş sahiplerinin hallerini can kulağıyla dinleyip kanuna aykırı değilse yerine getirilmesine çalışılmalıdır. İki tarafın sözü gereği gibi anlatılmadan hüküm verilmemelidir. İş sahiplerine tatlılıkla cevap verilmede büyük sevap vardır, (s. 36).

"Bir kimsenin şerefini yıkmak yolunu tutmayıp, elden geldiğince haysiyetini korumaya ve gazez ve ivazsız tatlılıkla gönlünü almaya, kalbini avutmaya çalışmak gerekir.

"Zayıflarla miskinlerin hallerinden de gafil olmamak gerekir. Onların hallerini arayıp, sormayı borç bilmek gerekir, (s. 38).

"Ve düşman dahi olsa hiç bir Tanrı kulunun başına gelen musibetten sevinmeyip, kimsenin inkisarını almayalar.

"Fırsat düştükçe iyiliği görülen adama mükafat eylemek ve kemlik işleri affetmeye çalışmak soylu kimselerin yaradılışına uygundur." (s. 40).

"Bütün faziletlerin kökü iyi ün sevgisidir.

Hiç kimseyi incitmek peşinde olmayalar. (s. 42).

"Geçmişe teesüf eylemeyüp geleceğin üzüntüsünü çekmeyeler.

"Gizli ve açık daima edep üzerine olmaya gayret eyleyeler." (s. 44)

"Hiçbir işte övünmek caiz ve uygun değildir.

"Makama bağlanma ve hiç bir şeye gönül koyma ki eksikliğinde mahzun ve melül olmayasın" (s. 46).

"Zenginliğe ve dünya makamına mağrur olma Devlet hizmetlerinde ne gibi işe tayin olunursa belli olan gelirleriyle yetine ve mal toplama sevdasıyla halka kötülük yapıp, cebir ve eziyet etmekten kaçmalar, (s. 48).

"Ve bir kişi doğmadan evvel ne idi, öldükten sonra ne olacaktır, bunu düşünmek gerekir.

"Eğlencenin sonu pişmanlık ve acı, himmetin sonu hüzündür. Helalin hesabı sorulur, haramın azabı vardır." (s. 50).

"Evvvela taşrada olan makam sahiplerinin hallerinin niteliği araştırılıp hareketleri bilinmek lazımdır.

Makamları belli mevki sahibi kimselere vereler. Kayırma, rica veyahut rüşvet ile vermeyeler." (s. 54)

"Devlet sahipleri hak üzere davranıp rütbeleri yeterli olanlara vermekte adalet gösterirlerse rüşvet vermek lazım gelmez." (s. 58).

"Allah korusun kanuna göre yapılması lazım gelen işleri rüşvet ile geri bir akıp yasaya aykırı kötü bir işi işleme kadar büyük bir günah yoktur." (s. 60).

"Makam sahiplerini kendisinden başkasının buyayığu altına sokmamak gerekir, (s. 64)

"Defhtarlar yalnız sadrazamlara karşı sorumlu olmalıdır" (s. 66).

"Defhtarların sık, sık değiştirilmesinde zarar ve tehlike vardır, (s. 68)

"Daima giderler azaltılmaya ve hazine gelirleri çoğaltılmaya çalışılarak beyhude harcamalardan çekinmek gerekir." (s. 72).

"Zulümden son derece sakınmak ve zalime de yardımcı olmaktan sakınıp, mümkün oldukça karşı koymaya özenerek mazlum ve garibanların gönlünü alıp hayır dualarını kazanmaya gayret edip, sebatla çalışalar.

Reaya fıkarasını her sene veregeldikleri belli vergilerden başka yeniden uydurulmuş vergi isteği ile incitmeye ve ona eziyet etmeyeler ve ettirmeyeler." (s. 92).

"İnsaf sahiplerince vergi veren halka (köylüye) velinimet efendimiz denilmesi doğru olur." (s. 94).

"Sultanlık ancak devlet adamlarıyla (rical), devlet adamları ancak mal ile, mal bayındırlıkla, bayındırlık da ancak adalet ve iyi yönetimle olur." (s. 98).

"Sadrazam olan devletli hasis olmayıp cömert ve eli açık olmaya muhtaçtır. Hiddetli, şiddetli ve kötü huylu olmayıp halkın dilini bilir hazık bir doktor gibi yaralı gönülden anlayan ve iyi huylu kimse olması gerekir, (s. 122).

"Hasislik insanı kötülüğe sürükleyen kötü nefis sıfatıdır. Öfkeli ve kötü huylu olmak da kötü işlerdendir." (s. 124).

"Güzel huy herkese sevgi göstermek ve onlarla güzel geçinmektir. Güzel huy iki cihanda kişiye mutluluk kaynağıdır." (s. 126).

"Alçakgönüllü olup halktan olanları aşağı görmeyeler. Hırs ve açgözlülük de kötü nefis sıfatıdır." (s. 128)

"Dünya ile ilgili işde de gösteriş olursa o iş makbul değildir. Sonuç vermez ve bitirilemez." (s. 130).

"Doğru sözlü olup yalan söylemekten iğrenmek lazımdır. Doğruluktan ayrılmamak gerekir." (s. 132).

"Dostu çoğaltmaya çalışıp düşmanın ıslahına çabalaya. Ezilene yarcımcı olup, ezene sert davranan kimse ola." (s. 136).

"Kendini beğenmiş olmaya. Yalnız kendi aklı ile iş görmeye. Ancak bu sayılan iyi huyların hepsi ile bezenmiş adam bulmak davası ulaşıl: maz bir amaçtır. Zira bulunur değildir. Bari sayılan huylardan bir parçası dahi bulunsa yeter. (s. 138).

Sonuç ve Öneriler:

S onuç

Yönetime bilim öncesi yapılan katkılar genelde iş başındaki padişah veya yüksek düzeydeki yöneticilere rehber olmak amacıyla yazılmış eserlerdir. Doğu düşünürlerinin yönetim alanında yazmış olduğu eserler de bu niteliktedir.

Bu eserlerde hükümdar ve yöneticilere verilen öğütleri altı grupla toplayabiliriz. (Bursalıoğlu 1991; s. 5).

- 1) Akıllı davranınız: YY'nietimde aklın ve akıllı adamların birinci derecede etken oldukları;
- 2) İyi davranınız: İyiliği akla paralel olarak görmüşler ve yönetimi, politika ve ahlak karışımı bir temele oturtmayı uygun;
- 3) Cesur olunuz: Cesaret yönetim eyleminin ekseni;
- 4) Anlaşınız: En kuvvetli hükümdar ve yöneticilerin bile, olumlu davranmak ve karşı gruplarla anlaşmak zorunda olduklarını;
- 5) Esnek olunuz: Amacın haklı göstereceği her aracı kullanmayı öğütleyen eskiler, ilkesizliği;
- 6) Danışınız: Danışmanın yöneticiler ve maiyet için kaçınılmaz olduğu belirtilmiştir.

Öneriler

Yüzyıllardan beri oluşturulan görüşler, kazanılan deneyimler günümüz yönetim biliminin oluşmasına, gelişmesine katkıda bulunmuştur. Diğer bilimlerde olduğu gibi kökü ilkçağlara kadar dayanmaktadır. Bugünkü yönetim bilimi yüzyılların birikimidir.

İlkçağlarda kaba güç ağırlıklı olan yönetsel güç, bugün halka dayanmak zorundadır. Yoksa kalıcı olmamaktadır. Günümüzün yeni insanlık düzeni, gelişen ve değişen şartlar bunu gerektirmektedir.

Doğu dünyasında yönetim bilimi öncesinde din belirleyici bir unsur; insanları egemenlik altına almada dini güç baştaki yöneticiler tarafından sıkça başvurulan bir kaynak olmuştur. Yönetim alanında rehberlik amacıyla yazılan eserlerde de bu meşin kabul edilmiş, hatta tavsife edilmiştir.

Bazı toplumlarda insanları yönetenler din adına kendilerinin kutsal olduklarına inandırmışlardır. Kendilerini "Tanrı" tarafından göncerilmiş kutsal kişi olarak göstermişlerdir.

Bugün "laik" ülkelerde bile yönetsel egemenliğin kurulmasında el n istis-mar edilmektedir. Bu laik ülkelerin gelişmişliği azaldıkça da artmaktadır. Dindar görünme, elini kuralları uygulama toplumun oyunu almak için kullanılmaktadır. Fakat yönetim ele geçirildikten sonra dinsel kurallar yönetimin ve yöneticilerin çıkarı doğrultusunda çalıştırılmaktadır. (Başaran 1989; s. 43).

Yönetim alanında bilim öncesinde eserler veren doğu düşünürler kendi dönemlerindeki ve sonraki yazarları, yöneticileri ve hatta bilimsel çalışma yapan düşünürleri, yönetim bilimcileri etkilemişlerdir.

Bu çalışma sonucunda sunulabilecek öneriler şunlardır:

1) Bu düşünürler ve eserleri incelenirken yazarın içinde bulunduğu çağ ve durum hiç bir zaman unutulmamalıdır. Buna göre değerlendirilmelidirler. O günkü yönetim şekilleri hükümdarlık ve oligarşi iken bugünkü yönetim şekilleri halkın doğaldan katıldığı bir yönetime doğru gitmektedir. Gene o devirlerde yazarların hükümdarlara ve devrin yüksek yöneticilerine verdikleri öğütler arasında insan hakları ve insan haklarının gözetilmesi yer almasına rağmen, yeterince uygulanamamıştır. Ama günümüzde özellikle 1789 "Fransız İhtilali"nden sonra ortaya çıkan hak, adalet, eşitlik, katılım, insan hakları gibi kavram ve ilkeler daha ela etkili olmaya başlamıştır.

2) Yeni yönetim anlayışları ve şekilleri ortaya atılırken geçmişteki yönetim alanında eserler veren düşünürlerin fikirlerinden yönetim uygulama-

kırından haberdar olmak ve hatta yararlanmak yerinde bir davranış olacaktır.

Nasıl değerlendirirsek değerlendirelim doğu düşünürleri yönetime bilim öncesinde farkında olarak veya olmayarak birçok katkılarda bulunmuşlardır.

KAYNAKLAR

- A D I V A R Adnan. **Osmanlı Türklerinde İlim** İstanbul: 1970.
- A K Y Ü Z Yahya. **Türk Eğitim Tarihi** (Başlangıçtan 1988'e) Ankara: A. Ü. Eğitim Fakültesi. Yayınları, 1989-
- A S L A N T Ü R K Zeki **Naima'da Büyük Adam Sosyolojisi** İstanbul: 1980
- B A Ş A R A N İbrahim. **Yönetim** Ankara: Gül Yayınevi, 1986.
- B U R S A L I O Ğ L U Ziya. **Eğitim Yönetiminde Kuram ve Uygulama** Ankara: Pegem Yayınları, 1991.
- B Ü Y Ü K L A R O U S S E **Koçi Bey.** İstanbul: Milliyet Yayınları. 1993 c. :3. s. 6864.
- D E F T E R D A R **Nesayihü'l-vüzera. ve'l-ümera.** (Devlet Adamlarına Öğütler) Sadeleştiren: Hüseyin Ragıp Uğur. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.
- E R Ğ İ N Muharrem. **Orhun Abideleri** İstanbul: 1970.
- F İ Ş E K Kurthan. **Yönetim.** Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları. 1975.
- İ B N H A L D U N **Mukaddime** Çeviren Zeki Kadir Ugan. İstanbul: MEB Yayınevi. 1991. c. II.
- K A Y A Yahya Kemal. **Eğitim Yönetiminde Kuram ve Türkiye'deki Uygulama.** Ankara: Bilim Yayınları, 1993-
- N İ Z A M Ü L M Ü L K **Siyem'l mülük** (Siyasetname) Türkçesi: Nürettin Bayburtluğil. İstanbul: Dergah Yayınları, 1987.
- Ö Y M E N Hıfzı Reşid. **Farabi'nin 3 Eseri** Ankara: İslam Eğitimi Tarihi, 1974.
- D A Ğ Mehmet. **Bostan** Çeviren: Hikmet Aydın İstanbul: MEB Yayınları, 1992.
- S A D İ